

УДК 82.09

ВОБРАЗ ЕФРАСІННІ Ў СУЧАСНАЙ ПАЭЗІІ. СПРОБА КУЛЬТУРАЛАГІЧНАГА АНАЛІЗУ

канд. філал. навук, дацэнт **Н.Б. ЛЫСОВА**

На прыкладзе паэтычнай інтэрпрэтацыі вобраза Ефрасінні Полацкай даследуюцца змены культурных каштоўнасных арыенціраў у беларускай мастацкай культуры XX стагоддзя.

Вобраз Ефрасінні ў сучаснай беларускай паэзіі (маецца на ўвазе паэзія XX – XXI стст.) распаўсюджаны. Як піша У. Арлоў, даследчык полацкай гісторыі: «Незвычайны лёс Еўфрасінні, яе духоўныя подзвігі і самаадданае служэнне роднай зямлі, якія ўзнялі знакамітую палачанку над сваёй эпохай, зрабіўшы яе патронкаю Беларусі, ужо не адно дзесяцігоддзе прыцягваюць увагу гісторыкаў, літаратараў, мастакоў...» [1, с. 86].

У сваім артыкуле мы жадалі б разгледзіць сутнасць паэтычнай думкі аб Ефрасінні. Ці тоесна разважаюць паэты аб гістарычнай постаці? Наколькі адпавядае паэтычны вобраз Ефрасінні вобразу хрысціянскай святой, ці колькі адрозніваюцца вобразы розных культурных часоў?

Гістарычна вобраз Ефрасінні задаецца хрысціянскай літаратурай: жыццём святой, а таксама аўтарамі хрысціянскай паэзіі мінулых стагоддзяў. Так, у Пахвале Св. Кірылы Тураўскага, згодна хрысціянскай традыцыі, гаворыцца аб асветніцтве Ефрасінні:

Еуфросиния – небопарный орел,
попаривши от Запада и до Востока, яко луносолнечная,
просветивши всю землю Полоцкую! [2, с. 60].

Аўтар Пахвалы цытуе, што ў традыцыі Сярэднявечча, словы жыцця: «Еўфрасіння – арел, што, лунаючы ў небе, праляцеў ад захаду і да ўсходу, як промень сонечны, прасвятліў зямлю Полацкую» [3, с. 57]. Шлях «свячэння» Ефрасінні азначаны шляхам распаўсюджвання хрысціянскай ідэі, а нябесныя характарыстыкі ўдакладняюць рэлігійную сутнасць вобраза.

Ідэю хрысціянскага асветніцтва падкрэслівае і Сімяон Полацкі. Ён будзе ў Прологу да Найпадобнай Маці Ефрасінні ланцужок вобразаў – сімвалаў хрысціянскай веры: Ефрасіння – Найпадобная – Ікона – Маці – Полацк – асветніцтва:

Убо, о мати, припади за нами
К Господу Богу твоими рабами,
Да возвратит нам икону святую,
Просвети землю белоруссийскую.
Моли прилежно и Деву Марию,
Да проявит нам милость свою сию,
Да не небрежет отчинна ти града
И не оставит правоверна стада [4, с. 68].

Але матывы хрысціянскай літаратуры не былі падтрыманы паэтычнай думкай новага стагоддзя. Культуралагічнае тлумачэнне гэтаму і ў познім фармаванні нацыянальнай беларускамоўнай літаратуры, і тым, што ў XX стагоддзі рэлігійнае мысленне саступае сваё першаснае месца навуковаму. Невыпадкава, што ўжо напачатку стагоддзя мы сустракаемся з іншым – гістарычным аспектам тэмы, дзе Ефрасіння – вобраз мінуўшчыны:

...
Пахла воскам у прыцемку сінім.
І здавалася, з дна тайнікоў
Свяцяць вочы Вялікай Княгіні...
Гэта здань твая, Еўфрасіння,
Мільганула з глыбіняў вякоў! [5, с. 87 – 88].

Гістарычнасць вобраза ў далейшым прадкрэсліваецца канкрэтызацыяй часу і месца, такім чынам, вобраз Ефрасінні страчвае універсальнасць як рысу хрысціянскага вобраза. Нездарма папулярнай жанравай характарыстыкай вершаў аб Ефрасінні з’яўляецца баладнасць. Ю. Лотман некалі назваў адзін з распаўсюджаных жанраў на той час – «Жизнью замечательных святых» (размова ішла аб серыі «ЖЗЛ») [6, с. 53]. Аналогіі культуралага ўзніклі не без падставы: адданасць ідэі (хрысціянскай ці нацыянальнай)

яднае гэтыя розныя культуры. Нездарма, менавіта, хрысціянства спрыяе нацыянальна-дзяржаўнаму культурнаму будаўніцтву ў Сярэднявеччы.

Ларыса Геніюш у паэме «Даўніна» так яднае тэмы хрысціянскага выбару (жыццёвую тэму) і Радзімы («яе края»):

Чарніца моліцца, чарніца піша,
Каб праўды свет у яе край пранік.
У полымя разыскрыла цяпельца
І верай асвяціла край бацькоў, ... [7, с. 94].

У большасці вершаў савецкага пакалення беларускіх паэтаў вобраз Ефрасінні непарыўна звязаны з родным краем, з беларускім лёсам, таму ў іх іншы раз узнікаюць зусім не хрысціянскія знакі, сімвалы, што суправаджаюць вобраз святой. У адным са сваіх вершаў Рыгор Барадулін як лірычны герой натхняецца вобразам фрэсак Ефрасіннеўскай царквы і разважае... аб самотнасці:

На ветры часу стыне веры крыца.
Красой падзольнай думку расцвялі.
У крыжакрылай келлі Ефрасінні
Згадаецца акрайчык неба сіні

І посах, што падаўся ў бабылі [8, с. 126].

Паэт азначае новую, нерэлігійную, культуру («стыне веры крыца»), быццам дае сабе права на выказанне на асабістую тэму ў келлі Ефрасінні.

Як прыклад пераўтварэння вобразу Ефрасінні ў нацыянальную гераіню, можна прывесці верш Дануты Бічэль-Загнетавай «Еўфрасіння Полацкая» (які, дарэчы, быў абраны гісторыкам У. Арловым як ілюстрацыя да свайго нацыянальна-гістарычнага даследавання па гэтай жа тэме):

Сталыя, моладзь!
Да слова пара падключашца
з поўнай напругай!
Даволі ўзаемных абраз!
Зверым душу па натхняльніцы,
па палачанцы!
Душы ўздывае духоўна
жаночы абраз [9, с. 88].

У канцы верша, што звязвае лёс Ефрасінні з лёсам Беларусі, як прыклад духоўнасці для ўсёй нацыі, раптам узнікае вызначэнне – «жаночы абраз». Ефрасіння-жанчына – гэты аспект тэмы адыходзіць яшчэ далей ад жыццёвага вобразу. У больш познім вершы паэткі «Літаніі», што прысвечаны роднаму краю і яе асноўным гістарычным постацям і падзеям (дарэчы, пабудова верша адпавядае думкі аб тым, што гісторыю робяць асобы), роля Ефрасінні вызначаецца як духоўная і «дзявочая»:

Замглёная зорка Рагнеды,
не была ты пасцельніцай здраўцаў!
Чарадзейны меч Усяслава,
вырвіся з логнаў на ворагаў нашых!
О, сонейка Ефрасінні,
умацоўвай дзявочыя сэрцы! [10, с. 148].

Згадзіцеся, паэтычнае патрабаванне гучыць тут, хутчэй, як патрабаванне цнатлівасці (асаблівасцю звароту, менавіта, да дзяўчын), чым хрысціянскага выбару.

Трэба зазначыць, што жаночы аспект тэмы Ефрасінні (яе выбар не замужняга, а манаскага шляху) вельмі распаўсюджаны ў 80 – 90-я гады з іх эпітажным адкрыццём сексуальнасці, фемінізму і гендэру. Новае пакаленне паэтаў ужо абвясчае аб гэтым нават у назве: Людміла Рублеўская «Ефрасіння (Балада аб жаночай волі)». Святая стала проста жанчынай, абрала шлях Веры, хутчэй, ад гонару, таму што жадала пазбегнуць жаночай долі. Хочацца Прадславе волі, або славы, святасці, або чысціні дзяўчыны. Балада, канешне, і аб родным краі, аб Белае Русі, аб яе гістарычным выбары, аб былой шляхетнасці. Аб гэтым у баладзе не гаворыцца, але зусім новы смелы «жаночы» паварот тэмы Ефрасінні адбываецца на фоне публіцыстычнага, гістарычнага адраджэння менавіта такой айчыннай гісторыі:

І што на што мяняць не варта –
Ні адгадаць, ні прадугледзіць...
...Прадслава хоча быць упарта
Святой – і вольнаю, як вецер [11, с. 211].

Тэма волі ў сувязі з выбарам Ефрасіння веры, волі як веры, волі як праўды і міру, была заяўлена яшчэ ў 60-я Алегам Лойкай. Але тады яна гучала не як нацыянальная тэма, а як сацыяльная:

«Прэч, мірскія спакусы!...
Вечная Богу слава!...»
У раба Ісуса
Волі шукае Прадслава.

Праўды шукае, міру
І жывым і магілам,
Шчасця – ніцым, сірым,
Бедным, галодным, хілым [12, с. 118 – 119].

Заяўлены паэтам парадокс «У раба Ісуса волі шукае» вырашаецца, спачатку як «безвыходная драма», сацыяльна невырашальная, а потым як «чалавецтва драма», якая сцвярджаецца хадой гісторыі. Лойка піша гістарычны верш з пэўнай сацыяльнай заклапочанасцю.

Сярод паэтычных радкоў аб Ефрасінні большасць напісана жанчынамі. І менавіта «жаночая» паэзія распачынае ў 80-я гады (гады перабудовы) зварот вобраза Ефрасінні да хрысціянскага лону. Аднак, як цень мінуўшчыны (60 – 70-х гг.), на гэты раз цягнецца іншая тэма – нацыянальная.

У зборніку Таісы Бондар «Спадчыны боль» вобраз Ефрасінні яўлены як вобраз прарочыцы ў раздзеле «Кніга песень» (назва якога адсылае чытача да сімвала царкоўнай еднасці), а дакладней – у вершы «Доля», за якім паэтычны сказ аб долі-нядолі народу. Ефрасіння выступае тут як радавы сімвал. «Не моляцца долі. / Значыць, хай слухае бог!» – рэфрэнам паўтараецца ў вершы. Тэма роду звязана з богам:

Ды кожны ж храм божы –
гімнам народу гучыць [13, с. 26].

Ад імя Ефрасінні ў творы гавора жанчына-паэтка... Жаночая тэма Ефрасінні быццам прысутнічае і тут. Але гэта ўжо іншая споведзь, тэмы выбару няма, ёсць тэма адданасці Ідэі. Жаночая паэзія 80 – 90-х гадоў імкнецца да малітоўнай паэзіі... Яна быццам на новай культурнай ступені адраджае нацыянальную хрысціянскую традыцыю, якая пачыналася таксама жанчынамі – Анастасія, Ефрасіння... Потым будуць мужчыны, але потым будзе і царква як дзяржава. А спачатку – толькі вера, пачуццё, да якога патрэбна асабліва чутлівасць, жаночасць. Так і на Русі, у іншых краінах... спачатку Вольга, потым Уладзімір, ды хіба хрысціянін ён, хутчэй – дзяржаўца.

Новая хрысціянская паэзія негістарычна. І Ефрасіння робіцца сучасніцай, гераіня верша Таісы Бондар адмаўляецца ад свайго гістарычнага знаку (захаванага фрэскавага вобразу) і гаворыць аб будучым (свету надзеі):

Гэта я, Ефрасіння,
Загукаю былога.
(...)
Я – надзея жывая!
не на фрэсцы размытай,
тыя словы малітвы,
што шукаюць зацішка...
А што шлях той – Хрыстовы,
Дзе, скажыце, быў іншы?
(...)
Час – на каленях.
Не прыйшоў яшчэ – прыйдзе
Час для смелых памкненняў
тых, што ўспыхнуць кастрамі,
ён шукае і знойдзе,
каб збудзіць у народзе
гнеў, што й бога дастане [14, с. 26 – 27].

У вершаваных радках вобраз Ефрасінні – гэта доказ веры ў Бога, і доказ веры ў Чалавека. Вобраз Ефрасінні ўзносіцца над «кладбішчам надзей» да вялікай бітвы людзей, вялікага агню... Ачышчальнага агню? Шэраг характарыстык дазваляюць угадаць і тэму Апакаліпсісу, і тэму Рэвалюцыі. Новая паэзія прапаноўвае «эсхаталагічную надзею універсальнага абнаўлення» [15, с. 45]. Праўда, універсальнасць часцей звужаецца да нацыянальнага, радавога. А прарочыцкі міленарызм больш падобны да марксісцкага хілізму. Вобразная думка паэты блукае паміж патрыятычнай і хрысціянскай ідэяй і хіліцца, канешне, больш да радавога, нацыянальнага, дрэва.

Заўважым, што апавяданне аб родзе намалявана трагічнымі фарбамі. Над радавым дрэвам лунае гора. І шляхам выратавання можа стаць толькі шлях да Бога. Ефрасіння тут – вобраз не мінулы, а будучы. Яна – не гістарычная асоба, а Храм, куды вядуць усе шляхі, і які вядзе да будучага, да Бога.

Імкненне скіравацца да хрысціянскай традыцыі вядзе паэтаў да першаснай сімволікі вобраза Ефрасінні. Ефрасіння зноў прадстае як Маці-заступніца ў вершы Ніны Загорскай:

Ходзіць між намі жывой,
Тчэ пакаяння сувой
Маці мая Еўфрасіння [16, с. 168].

Або ў «Поглядзе святой Еўфрасінні» Станіслава Валодзькі:

Яшчэ і я,
Як і мая Айчына,
Зірнем на свет вясёлымі вачыма.

Яшчэ надзея ёсць
Прыйсці да ладу –
Не адвядзі, Заступніца, пагляду! [17, с. 202].

У вершаваных радках гучыць і тэма Радзімы, яе будучага, але вобраз Ефрасінні, яўлены не як гістарычны паводыр, лідэр, а як духоўны абярэг, што беражэ ад «злога вока», надае «мужнасці і сілы». Заўважым, наяўнасць сутыкнення ў вобразе Ефрасінні матываў хрысціянства і язычніцтва. У беларускай паэзіі неаднойчы сустракаецца словазлучэнне «багіня Ефрасіння». На наш погляд, гэта традыцыйны матыву нацыянальнай літаратуры ўвогуле, які абумоўлены гістарычным суіснаваннем розных канфесій і захаваннем старажытных вераванняў на тэрыторыі Беларусі, гэта значыць мае культурныя своеасаблівыя карані.

Вобраз заступніцы лагічна ўвасабляецца ў знак Святога Духу, адсюль і тэма святой птушкі Алега Бэмбеля:

Птушка белая над Краінай сіняй –
то ахова наша і сіла...
гэта дух святой Еўфрасінні...
гэта словы святога Кірыла... [18, с. 153],

або вершаваныя радкі Івана Ждановіча:

У Полацк! То наш Ерусалім!
Там дух святой княгіні
Еўфрасінні [19, с. 202].

Мяняюцца і жанравыя характарыстыкі паэзіі, што прысвечана Ефрасінні. З'яўляюцца літанія, малітва. Адсюль і новая мастацкая мова: асаблівая пяшчота эпітэтаў і параўнанняў, інтымнасць лірычнага споведу, як напрыклад, у паэтычнай малітве Нэлі Тулупавай:

Лілея, беларуская люлява,
Сваёю чысцінёю Ты ўрачuess.
Ты духам тут.
Ты стала нашай Хроснай.
Ты духам тут.

...

Лілея, беларуская люлява,
Дрыготкае, спрадвечнай чысціні.
Увенчаная Словам вечнай славы.
Мяне, як Маці, хусткай ахіні.
Хай не апостальнікам –
Просценькаю хусткай.

У сініх васільках і ў белых рутках.

І ва ўюнках зялёнай дзеразы.
У знак Любові.
Сцішанай слязы [20, с. 149 – 150].

Навейшая паэтычная думка краае і такія новыя аспекты Ефрасіннеўскага жыцця, як смерць:

Анэльскі голас, быцам цёплае дыханне,
крануў употай змружаныя вочы...
Так нечакана хутка развітанне,
хоць сэрца прадчувала яшчэ ўночы! [21, с. 219].

Традыцыйная для хрысціянскай літаратуры тэма смерці, непатрабавальная, дакладней невымаўляльная («смерці няма, таварышы»), у савецкі перыяд, яна адраджаецца, як адраджаецца і новае разуменне часу напрыканцы XX – напачатку XXI ст.

Такім чынам, беларуская паэзія другой паловы XX ст. ідзе зваротным шляхам да пэўнага культурна-гістарычнага, хрысціянскага вобразу Ефрасінні.

ЛІТАРАТУРА

1. Арлоў Ул. Еўфрасіння Полацкая. – Мн., 1992. – 220 с.
2. Св. Кірыла Тураўскі. Пахвала Еўфрасінні Полацкай // Насустрач духу. Анталогія беларускай хрысціянскай паэзіі. – Мн., 2001. – С. 60 – 61.
3. Аповесць жыцця і смерці святой і блажэннай і найпадобнейшай Еўфрасінні, ігуменні манастыра Святога Спаса і Найсвяцейшай Ягонай Маці, што ў горадзе Полацку. Багаславі, Ойча! // Кніга жыццй і хаджэнняў: Пер. са старажытнарус., старабеларус. і польск. – Мн., 1994. – С. 503.
4. Сімяон Полацкі. Пролог к Преподобной Матери Ефросинии // Насустрач духу. Анталогія беларускай хрысціянскай паэзіі. – Мн., 2001. – С. 67 – 68.
5. Алесь Звонак. Цень Еўфрасінні // Насустрач духу. Анталогія беларускай хрысціянскай паэзіі. – Мн., 2001. – С. 87 – 88.
6. В. Руднев. Энциклопедический словарь культуры XX века. – М., 2001. – 608 с.
7. Л. Геніюш. Еўфрасіння Полацкая (з паэмы «Даўніна») // Насустрач духу. Анталогія беларускай хрысціянскай паэзіі. – Мн., 2001. – С. 93 – 94.
8. Р. Барадулін. У Полацкай Спаса-Ефрасіннеўскай царкве // Насустрач духу. Анталогія беларускай хрысціянскай паэзіі. – Мн., 2001. – С. 125 – 126.
9. Ул. Арлоў. Еўфрасіння Полацкая. – Мн.: Маст. літ., 1992. – 220 с.
10. Д. Бічэль-Загнетава. Літанія // Насустрач духу. Анталогія беларускай хрысціянскай паэзіі. – Мн., 2001. – С. 148.
11. Л. Рублеўская. Ефрасіння (балада аб жаночай долі) // Насустрач духу. Анталогія беларускай хрысціянскай паэзіі. – Мн., 2001. – С. 210 – 211.
12. А. Лойка. Ефрасіння Полацкая // Насустрач духу. Анталогія беларускай хрысціянскай паэзіі. – Мн., 2001. – С. 118 – 119.
13. Таіса Бондар. Спадчынны боль. Паэзія. – Мн., 1987. – 150 с.
14. Там жа.
15. Мирча Элиаде. Аспекты мифа. – М., 2000. – 222 с.
16. Н. Загорская. Святая Еўфрасіння // Насустрач духу. Анталогія беларускай хрысціянскай паэзіі. – Мн., 2001. – С. 167 – 168.
17. С. Валодзька. Погляд святой Еўфрасінні // Насустрач духу. Анталогія беларускай хрысціянскай паэзіі. – Мн., 2001. – С. 202.
18. Зніч (А. Бембель). Святыя пакрыў над Беларуссю // Насустрач духу. Анталогія беларускай хрысціянскай паэзіі. – Мн., 2001. – С. 153.
19. І. Ждановіч. У Полацк! // Насустрач духу. Анталогія беларускай хрысціянскай паэзіі. – Мн., 2001. – С. 219 – 220.
20. Н. Тулупава. Святая // Насустрач духу. Анталогія беларускай хрысціянскай паэзіі. – Мн., 2001. – С. 149 – 150.
21. А. Мігаль. Багіня полацкіх званоў // Насустрач духу. Анталогія беларускай хрысціянскай паэзіі. – Мн., 2001. – С. 218 – 219.